

Добры дзень, сябры! Я, Таццяна Старасценка, вітаю кожнага, хто далучыўся да нашай перадачы “Беларусь ад А да Я”. Сёння прысвячаем яе жніўным абрадам і песням – эстэтычна адметнай з’яве не толькі ў сістэме каляндарных жанраў, але і ў цэлым, ва ўсёй народна-паэтычнай культуры беларусаў. А дапаможа нам у спасціжэнні таямніц народных песень і звычайў кніга Арсена Ліса “Жніўныя песні”.

Гучыць музыка. Жніўныя песні ўзніклі ў працэсе працы. Яны суправаджалі адзін з самых адказных момантаў у жыцці земляроба – збор збажыны, жытняе жніво. Народныя найменні жніўных песень (“жніво”, “жніўныя”, “жытнія”, “лета”) дакладна перадаюць іх функцыянальную асаблівасць, пару і месца выканання.

Характэрна, што ад народнага ўспрымання жніва як вялікай падзеі ў жыцці селяніна ішло адчуванне працы як свята ў творчасці беларускіх пісьменнікаў. Вось як піша Цішка Гартны.

Гучыць музыка. Чытае артыст. ...Бы хтосьці іх (жанцоў) зваў на бяседу, на ўрачыстасць: уподбег, не азіраючыся, падкасаўшы порткі, падаткнуўшы спадніцы, моўчкі, з прагнёмі ўзрокамі, шнуравалі перавулкамі, вулічкамі, сцежкамі, мяжышкамі. У белых сарочках, быццам на таінства якое! Чорнымі лужкамі – сімвал працы – пераціналі спіны вострыя сярпы...

Жніво! Прыпар! Час, якому няма роўнага ў годзе... Жыта – хлебароб: чародны пераплёт жыцця, злука прыроды з чалавекам. і над золатам каласоў, над простам снапоў лунае песня. З ёю грае перапёлка...

Гучыць музыка. У аспекце калі не святасці, то радасці малое жніво класік беларускай літаратуры Максім Гарэцкі.

Гучыць музыка. Чытае артыст. Жніво. Ранне. Спелае жыта схіліла каласы. Блішчыць раса і буйнымі круглымі слязьмі капае і з коласа, і з тонкага залатога сцебля. Тхне свежасцю зямелька...

А нечыя жнеі прыйшлі ўжо на постаць – пад самы лес. Лётаюць па-над жытнім морам каласяныя жмені і хаваюцца ў ім. Уздоймецца галава ў белай намётцы, блісне на плячы гібінка сярпа, тонкія рукі круцяць вязмо. І зрок задумна стаіць на дальнім ускраі паласы-шнурочка... “Відзіць маё вочка, што край недалёчка! Відзіць жа і другое, што яшчэ гоней двое!...” Схавалася белая намётка – узмятнулася чырвоная хустачка дзяўчыны... І дзве жмені, гнуткія, шумацяць, матляюцца і матляюцца. Вуха з радасцю ловіць аднастайную музыку – ігранне сярпоў: хруп! хруп! хруп! І шамае жыта...

Гучыць музыка. Разгляд абрадаў дазваляе ва ўсёй цэласнасці і паўнаце ўзнавіць карціну хлебадайнай працы і ўрачыстасці, якой з’яўляецца жніво і дажынкі. Менавіта абрады стваралі сцэнарыі гэтага

сацыяльна важнага акта, дзе гаспадарылі праца, чалавек у лучнасці з прыродай і зямлёй-карміцелькай. Для ўсіх этапаў жніва характэрна адно адчуванне – пачуццё святасці нівы, збору ўраджаю. Глыбокі ўнутраны ўздых паслядоўна вылучаецца ва ўсіх дзеяннях, захадах, рытуалах, звязаных з гэтай вялікай падзеяй у працоўным жыцці земляроба.

Вельмі важным быў абрад зажынак. Як правіла, зажынкі рабілі ў суботу: лічылі яе, згодна з народнымі вераваннямі, за найлепшы і найшчаслівейшы дзень. Папярэдне чыста вымывалі ў хаце: бажніцу, лавы, стол, які накрываўся белым абрусам. На зажынкі адпраўляліся звычайна надвячоркам з тым разлікам, каб нажаць цэлую бабку і сонечны захад заспеў на палове работы: толькі тады зажон лічыўся правільна пачатым. Зажынаць выходзіла гаспадыня з дочкамі або нявесткамі. З сабою бралі кавалак хлеба, сала, соль або спецыяльна для гэтага адціснуты клінковы сыр. Зажынальніцы, згодна са звычаем, павінны былі арануцца ў чыстае адзенне. Збіраліся і ішлі на ніву паспешліва, гэта лічылася зарукай таго, што ўсе жніўныя работы пойдучь хутка, без затрымкі. Прыйшоўшы на ніву, зажынальніцы здароўкаліся з ёю: “Добры дзень, ніўка, ядранае жыта!..” Выбраўшы мясціну, дзе жыта найгустэйшае, гаспадыня нажынала невялікі сноп, затым ставіла яго, прыгаворваючы: “Стаўлю сноп на сто коп, на тысячу мерак!” або “на тысячу бабак!” Першую зжатую жменю калосся зажынальніца клала асобна, гадсоўваючы пад яе сыр і хлеб. Гаспадыня нажынала сноп-гаспадар, які затым неслі дахаты з песнямі. Дзяўчаты спявалі.

Гучыць музыка. Чытае артyst.

Галубок-снапок нажалі малажайкі

Ды іх белыя ручанькі.

Месяц, месячку! Свяці нам дарожачку,

Каб мы не зблудзілі, снапочка не згубілі,

Бо наш снапок красны, як месячык ясны,

Яшчэ вяселлі ад плота, шчэ дарожшы ад злота,

Яшчэ вяселлі ад гары, ясней ад зары.

Гучыць музыка. Сноп-гаспадар ставілі ў хаце на покуці, дзе ён заставаўся да пачатку азімай сяўбы. Калі наступаў яе час, зерне са снапа адбівалі і дамешвалі да ўсяго насення, спадзеючыся гэтым выклікаць спор, урадлівасць нівы.

Песеннае суправаджэнне зажынак небагатае. Зажынкавыя песні спявалі ў асноўным за сталом у час вячэры. Паколькі зажынанне рабілі сваёй сям’ёй, то і спевы шырока не разгортваліся. Да таго жніва толькі пачыналася: яшчэ наперадзе яго вынікі, што маглі радаваць або засмучаць, калі ўраджай здараўся сціплы. Адносна малая колькасць зажынкавых песень, такім чынам, аб’ектыўна абумоўлена.

Гучыць музыка. Што да жніўных абрадаў, то своеасаблівай вяршыні развіцця яны дасягнулі на дажынках – заключным этапе жніва. Тут іх

сувязь з песняй ізноў выступіла наглядна і пераканаўча. Вельмі многае ў дажынкавых песнях нельга зразумець без аналізу абраднасці. Што ж было ўласціва дажынкавым абрадам?

Гучыць музыка. Чытае артыст. На дажынкi збіраліся суседзі і родныя, а калі гэта было панскае поле, то прыходзіла асабліва многа жней, і словы дажынкавай песні “зжалі поле нязмеранае” мелі пад сабой рэальны грунт. Пачынальніца, або першая жняя, размяркоўвала жней у залежнасці ад узросту, увішнасці ў рабоце, дзе каму стаяць, за кім весці сваю паласу. Рабілася гэта дзеля таго, каб дасягнуць добрага рытму ў цяжкай і адказнай працы. Ішло звычайнае незапланаванае, арганічнае спаборніцтва, калі агульны поспех залежаў ад кожнага паасобку і ўсіх разам. Першая жняя бралася за серп, пачынала жаць з песняй, якая павінна была стварыць адпаведны настрой, паддаць ахвоты ўсім жнейкам: “Наша ніўка залатая, нашы сярпы вострыя...”. Калі наступаў паўдзённы час, гаспадары прывозілі ежу і піццё. Полудзень быў працяглы, вясёлы і шумлівы. Пасля яго зноў браліся за сярпы і зноў з песнямі. А трэцяй-чацвёртай гадзіне папалудні гаспадар даваў падвячорак з халодных страў. Пад’ёўшы, жнеі зноў дружна пачыналі працаваць, падганяючы адна другую жартамі, досціпамі і песнямі.

Гучыць песня (пажадана народная, пра жніво).

У эфіры перадача “Беларусь ад А да Я”, прысвечаная жніўным абрадам і песням. Пры заканчэнні жніва на апошнім загоне пакідалі лапінку нязжатага жыта, у адных мясцінах гусцейшага, у другіх – літаральна некалькі апошніх каліў-сцяблін. Звязвалі гэтую жменю каласоў істужкай (ніткай) або саломінкай. Паміж сцяблін акуратна выпалвалі траву. Прычым палолі не голай рукою, а загорнутаю ў рукаво ці хусцінку. Гэты працэс называўся паленнем “барады”. У час поліва спяваліся дажынкавыя песні.

На Гомельшчыне на “бараду” пакідалі абавязкова лапінку найлепшага жыта. Выпалаўшы “бараду”, палівалі яе вадою, “каб не было засухі”. На Гродзеншчыне сцябліны жыта, пакінутыя для апошняга снапа, не звязваюцца да таго часу, пакуль гаспадыня “пры спеце жней не заўе так званай барады”. Затым рабіўся той жа рытуал, што і ў іншых мясцовасцях пры завіванні “барады”: калоссе звязвалася чырвонай ніткай, між пакінутых жытніх каліў выполвалася трава і клаўся акрайчык хлеба з соллю. Але потым у дзеяннях гродзенцаў над апошняй жменяй каласоў адбывалася нешта адметнае ад таго, што рабілася на Віцебшчыне ці Гомельшчыне. Гаспадыня, трымаючы жменю жыта ў левай руцэ, кідала серп угору і крыху ўбок. Затым ужо гэтую “бараду” клалі ў сярэдзіну апошняга снапа і звязвалі яго зверху і знізу. Неслі дахаты, каб пакласці ў гумно да Спаса, а затым выкарыстаць пры сяўбе. Пасля “завівання барады” кожная жняя павінна была тройчы перакаціцца па ёй ці проста побач з

“барадой” па зямлі са словамі: “Ніўка, ніўка, аддай маю сілку на другую ніўку”. Паралельна з абрадам “завівання барады”, а на Міншчыне рыхтаваўся толькі вянок, тры дзяўчыны спляталі дажынкавы вянок. Адна выбірала найлепшыя каласы, старалася, каб сярод іх трапілі спарышы (двайныя каласы), другая віла вянок, а трэцяя яго падтрымлівала. Дажынаючы апошні загон, кожная жняя адкладвала па каласку для аднаго супольнага снапа, так званага дажынкавага. Пасля таго як дажынкавы сноп сабраны, жнеі дзеляцца на дзве групы. Старыя і замужнія жанчыны зносяць снапы, а дзяўчаты, сабраўшыся гуртом, выбіраюць “талаку” – звычайна дзяўчыну бойкую, паглядную. Забраўшы з сабою дажынкавы сноп, усклаўшы на галаву абранніцы вянок з каласоў і палявых кветак, жнеі з песнямі адпраўляліся дахаты, у двор.

Гучыць музыка. Для брамы ці на ганку іх сустракалі гаспадыня і гаспадар. Пераймалі з рук жней дажынкавы сноп і вянок, выслухоўвалі віншаванне са сканчэннем жніва і зычэнне дачакацца новага ўраджаю. Дажынкавы вянок, як і першы сноп-гаспадар, клалі ў гумно, у засек, дзе ён звычайна ляжаў, пакуль “новы не прынясуць”. Здаралася, зерне з яго, як і са снапа-гаспадара, дабаўлялі ў жыта, што ішло на засеў.

Прыняўшы з рук жней вянок, гаспадары запрашалі работніц на дажынкавае застолле. Сярод страў, ужываных на дажынках, было некалькі абрадавых: бліны, масла, густая каша. Каша – абрадавы аtryбут асноўных старажытных аграрных урачыстасцей. Паводле народных вераванняў, на дажынках ужывалася дзеля таго, каб у будучым годзе пасевы былі “такія густыя, як яна”. На дажынках былі таксама халодныя закускі і гародніна, якая паспявала да жніва.

Над абрадавай выразна дамінавала святочная, урачыстая частка. У дажынкавым застоллі пасля яго бесперастанку гучала песня.

Гучыць музыка. Чытае артыст.

Ездзіў гаспадар па полю,
Збіраў жанчы дадому.
Дадому жанчыкі, дадому,
Ужо нагуляліся па полю!
Нямнога то мы гулялі,
Усё густа жыта жалі,
Тоўстыя снапкі вязалі,
Частыя копкі складалі.
Колькі на небе зорчак,
Столькі на полі копчак.

Гучыць музыка. У песнях аддавалася належнае гаспадару, сабранаму багатаму ўраджаю, жнеям, якія “ўсё поле зваявалі”. У матывах слаўлення, узвышэння земляроба, плёну яго працы, у форме іх паэтычнага выражэння бачны элементы міфалагічнага мыслення. А наогул у дажынкавай песнятворчасці рэалістычнае вобразнае бачанне і адлюстраванне жыцця,

перажыванняў чалавека, прыроды часта перамяжоўваецца з міфалагічным. Нават адзін і той самы сюжэт бывае ўвасоблены сродкамі ў адным варыянце міфалагічнай, а ў другім – рэалістычнай паэтыкі. Пры ўсёй устойлівасці каляндарна-абрадавай паэтычнай традыцыі яна праўляе рух у часе, здаецца, не трацячы нічога ні ў зместавым, ні ў эстэтычным плане.

Дажынкавыя песні – радасны гімн чалавеку працы, плёну зямлі. Іх аптымізм, мажорнае гучанне заснаваны на ўсведамленні таго, што здзейснена, скончана вялікая праца, а здабыты ў ходзе яе хлеб стане асновай дабрабыту і шчасця сям’і, шчасця людскога. У дажынкавых песнях шырока адгукнулася радасць працы, здзейсненай у калектыве, грамадой. На іх сапраўды ляжыць водсвет гарачага, сонечнага лета, у іх словах, мелодыі чуваць водгалас добрай працоўнай руплівасці. Гэта паэзія наскрозь зямная і ўзвышаная па сваёй ідэйна-мастацкай прыродзе.

У цэлым жа беларуская жніўная песня, валодаючы рэзнастайнымі мастацкімі прыёмамі пераўтварэння быцця, яго рэалій у высокае мастацтва, узялася да шырокіх вобразных абагульненняў. Пераклікаючыся з украінскай жніўнай паэзіяй і нават з геаграфічна далёкай ёй балгарскай песняй, яна займае адметнае месца ў народна-паэтычнай культуры ўсяго славянскага свету.

Гучыць музыка. А наша перадача “Беларусь ад А да Я”, прысвечаная жніўным абрадам і песням, заканчваецца. Яна была падрыхтаваная па матэрыялах кнігі Арсена Ліса “Жніўныя песні”. Я, Таццяна Старасценка, развітваюся з вамі да новых сустрэч у эфіры.